

Ιωάννης Πούλιος

*Αρχαιολογική Προστασία και Μοναστική Χρήση:
η «Ζώσα» Μονή Παντάνασσας
μέσα στη «Νεκρόπολη» του Μυστρά*

ΛΕΥΚΗ

Σύνοψη

Η συγκεκριμένη μελέτη ασχολείται με τη διαχείριση της θρησκευτικής, μοναστικής κυρίως, βυζαντινής πολιτισμικής κληρονομιάς. Εστιάζει στη σχέση αρχαιολογικής προστασίας και μοναστικής χρήσης, με παράδειγμα έρευνας τη Μονή Παντάνασσας του Μυστρά. Η σχέση αυτή είναι, κατά κανόνα, περίπλοκη ή ακόμα και συγκρουσιακή, με αρνητικές συνέπειες για τη λειτουργία και διαχείριση της κληρονομιάς. Η Μονή Παντάνασσας αποτελεί εξαίρεση στον κανόνα: παρά την ιδιαιτερότητα της παρουσίας της Μονής εντός μιας «νεκρόπολης», η συμβίωση και συνεργασία αρχαιολόγων και μοναστικής κοινότητας είναι αρμονική.

Αρχικά εξετάζεται το θεωρητικό πλαίσιο διαχείρισης της βυζαντινής πολιτισμικής κληρονομιάς στην Ελλάδα. Εντοπίζονται τα σημαντικότερα εμπόδια στη σχέση αρχαιολογικής προστασίας και μοναστικής χρήσης. Έμφαση δίνεται στην έννοια της «ασυνέχειας» (*discontinuity*) ανάμεσα στα μνημεία, που θεωρείται ότι ανήκουν στο παρελθόν, και στους ανθρώπους του παρόντος. Στη συνέχεια, εξετάζεται το παράδειγμα της Μονής Παντάνασσας. Έμφαση δίνεται στην έννοια της «συνέχειας» (*continuity*) της σύνδεσης της μοναστικής κοινότητας με το συγκεκριμένο χώρο και μελετάται η εξέλιξη της σύνδεσης αυτής, κυρίως σε σχέση με την αρχαιολογική προστασία του χώρου, μέσα στην ιστορία. Στη βάση της εξέλιξης της σύνδεσης αυτής προτείνεται ένα νέο μοντέλο διαχείρισης για το συγκεκριμένο χώρο, με εφαρμογή και σε άλλους μοναστικούς χώρους εντός και εκτός Ελλάδας που αντιμετωπίζουν παρόμοια ζητήματα ως προς τη λειτουργία και διαχείρισή τους.

Απώτερος στόχος της μελέτης είναι μια νέα θεωρητική προσέγγιση της διαχείρισης της βυζαντινής πολιτισμικής κληρονομιάς, στη βάση της εξέλιξης της σχέσης αρχαιολογικής προστασίας και μοναστικής χρήσης μέσα στην ιστορία. Με τον τρόπο αυτό, γίνεται προσπάθεια η διαχείριση να συνδεθεί με την ιστορία.

Εισαγωγή: Το θεωρητικό πλαίσιο της διαχείρισης της μοναστικής βυζαντινής πολιτισμικής κληρονομιάς στην Ελλάδα

Οι Μονές είναι αναγνωρισμένες ως «νομικά πρόσωπα δημοσίου

δικαίου» εντός του ελληνικού κράτους, υπαγόμενα από πλευράς διοίκησης στις τοπικές Μητροπόλεις¹. Στις Μονές αναγνωρίζεται η ιδιοκτησία των μοναστηριακών τους χώρων².

Τα μνημεία και οι χώροι εντός της ελληνικής επικράτειας που έχουν αναγνωρισθεί ως εθνική πολιτισμική κληρονομιά αποτελούν ιδιοκτησία του ελληνικού κράτους, το οποίο φέρει και την αποκλειστική ευθύνη για την προστασία και διαχείρισή τους³. Το σύστημα διαχείρισης της πολιτισμικής κληρονομιάς στην Ελλάδα (όπως αυτό ρυθμίζεται από τον Αρχαιολογικό Νόμο του 1932 και τον αναθεωρημένο Αρχαιολογικό Νόμο του 2002⁴) αποσκοπεί στη «διατήρηση της υλικής υπόστασης και της αυθεντικότητας [των μνημείων], την ανάδειξη και εν γένει την προστασία τους»⁵. Φορείς διαχείρισης είναι, σε κεντρικό επίπεδο, το Υπουργείο Πολιτισμού [προσφάτως Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού] και, σε τοπικό επίπεδο, οι Εφορείες Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων και οι Εφορείες Βυζαντινών Αρχαιοτήτων: το Υπουργείο σχεδιάζει την πολιτική και θέτει τους στόχους και τις προτεραιότητες, ενώ οι Εφορείες εφαρμόζουν την πολιτική αυτή σε τοπικό επίπεδο⁶. Στην περίπτωση των μνημείων και χώρων που έχουν αναγνωρισθεί και ως παγκόσμια πολιτισμική κληρονομιά, μέσω της εγγραφής τους στην αντίστοιχη Λίστα της UNESCO,

1. Ελληνική Κυβέρνηση, Νόμος 590/1977 «περί Καταστατικού Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος», ΦΕΚ 146/Α/31-6-1977.

2. Ελληνική Κυβέρνηση, Νόμος 3028/2002 «για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς»: ΦΕΚ 153/Α/28-6-2002, άρθρο 73. Βλέπε Ν. Ζίας, «Η προστασία των Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων», *Αρχαιολογία* 46 (1993), σ. 18.

3. Ελληνική Κυβέρνηση, «Σύνταγμα της Ελληνικής Δημοκρατίας» 1975, άρθρο 24.

4. Ελληνική Κυβέρνηση, Νόμος 5351/1932 «περί αρχαιοτήτων», ΦΕΚ 275/Α/24-8-1932. Ελληνική Κυβέρνηση, Νόμος 3028/2002 «για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς», ΦΕΚ 153/Α/28-6-2002.

5. Ελληνική Κυβέρνηση, Νόμος 3028/2002 «για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς», ΦΕΚ 153/Α/28-6-2002, άρθρο 40.

6. Υπουργείο Πολιτισμού, Προεδρικό Διάταγμα 191 «περί Οργανισμού Υπουργείου Πολιτισμού», ΦΕΚ 146/Α/13-6-2003. Ελληνική Κυβέρνηση, Νόμος 3028/2002 «για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς», ΦΕΚ 153/Α/28-6-2002, άρθρα 49-50. Ε. Δωρής, «Το δίκαιον των αρχαιοτήτων: Νομοθεσία – Νομολογία – Ερμηνεία», Αθήναι-Κομοτηνή 1985, σ. 359-408 και 416-446. Δ. Ευγενίδου, «Η αρχαιολογία σήμερα: Προοπτικές και προβληματισμοί. Ένα δύσκολο παρόν αναζητά ένα μέλλον», *Αρχαιολογία* 46 (1993), σ. 6-10.

ο ρόλος του Υπουργείου είναι ιδιαίτερα ενισχυμένος, ενώ ο ρόλος των τοπικών Εφορειών σαφώς πιο περιορισμένος⁷.

Το σύστημα διαχείρισης της πολιτισμικής κληρονομιάς σε διεθνές επίπεδο, το οποίο γεννήθηκε στη Δυτική Ευρώπη κατά το δέκατο ένατο αιώνα στο πλαίσιο γενικότερων «κλαστικιστικών» αντιλήψεων της εποχής, επιβάλλει μια «ασυνέχεια» (*discontinuity*) ανάμεσα στα μνημεία, τα οποία θεωρείται ότι ανήκουν στο παρελθόν, και στους ανθρώπους του παρόντος, οι οποίοι θεωρείται ότι προκαλούν φθορές στα μνημεία, και εστιάζει σε μνημεία τα οποία έχουν χάσει την αρχική τους λειτουργία. Στόχος της διαχείρισης είναι η διατήρηση του υλικού του παρελθόντος από τη φθορά και την καταστροφή που συντελείται στο παρόν, για χάρη του μέλλοντος. Στο πλαίσιο αυτό, η αποκλειστική ευθύνη για τη διαχείριση ανήκει στους ειδικούς/αρχαιολόγους, χωρίς να υπάρχει συμμετοχή της κοινωνίας⁸.

Η δυτικοευρωπαϊκή αυτή «κλαστικιστική» προσέγγιση της διαχείρισης της πολιτισμικής κληρονομιάς μεταφέρθηκε στην Ελλάδα μέσα από τις ιστορικές συνθήκες που διαμορφώθηκαν πριν, κατά τη διάρκεια και μετά την ελληνική επανάσταση και ανεξαρτησία⁹. Ως φυσική συνέπεια, το σύστημα διαχείρισης της πολιτισμικής κληρονομιάς στην Ελλάδα χαρακτηρίζεται από μια προσκόλληση στο κλασικό παρελθόν, η οποία αναπτύχθηκε σε βάρος της προστασίας του βυζαντινού παρελθόντος¹⁰. Συγκεκριμένα, ο όρος «αρχαιότητες» αναφερόταν αρχικά αποκλειστικά και μόνο σε μνημεία και αντικείμενα του κλασικού παρελθόντος και η καθιέρωση νόμων για την προστασία της πολιτισμικής κληρονομιάς το 1833 αφορούσε αποκλειστικά και μόνο στα κλασικά μνημεία¹¹, ενώ κανόνες για την προστασία των

7. Ελληνική Κυβέρνηση, Νόμος 3028/2002 «για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς», ΦΕΚ 153/Α/28-6-2002, άρθρο 50.

8. Βλέπε Ι. Πούλιος, «Εισαγωγή στη Διαχείριση της Πολιτισμικής Κληρονομιάς: Ορολογία, Έννοια και Μοντέλα Διαχείρισης», *Αρχαιογνωσία* (υπό εκτύπωση).

9. E. Yalouri, «*The Acropolis: Global Fame, Local Claim*», Oxford 2001, σ. 187-96. Y. Hamilakis και E. Yalouri, «Antiquities as symbolic capital in modern Greece», *Antiquity* 70 (1996), σ. 117-129. Y. Hamilakis και E. Yalouri, «Sacralising the past: the cults of archaeology in modern Greece. Archaeological Dialogues», *Journal of Mediterranean Archaeology* 6 (1999), τεύχος 2, σ. 115-160. D. Lowenthal, «Classical antiquities as national and global heritage», *Antiquity* 62 (1988), σ. 726-735.

10. E. Yalouri, *Classical or Byzantine heritage. Conflicting pasts in modern Greek society* (Μη δημοσιευμένη Διδακτορική διατριβή, University of Cambridge), 1993, σ. 24-35.

11. K. Kotsakis, «The Powerful Past: Theoretical Trends in Greek Archaeology» σε I. Hodder (εκδ.), «*Archaeological Theory in Europe: The Last Three Decades*», Λονδίνο 1991, σ. 65.

βυζαντινών μνημείων θεσπίστηκαν για πρώτη φορά το 1899¹². Αξίζει να σημειωθεί, ειδικότερα σε σχέση με τα μεταβυζαντινά μνημεία αυτά που χρονολογούνται μετά το 1453, ότι η αυτόματη (χωρίς ειδική ρύθμιση) προστασία τους κατοχυρώθηκε μόλις το 2002¹³.

Πέρα όμως από την καθυστέρηση της αναγνώρισης και κατοχύρωσης της προστασίας της βυζαντινής πολιτισμικής κληρονομιάς, αυτό που έχει μεγαλύτερη σημασία είναι ο τρόπος με τον οποίο η βυζαντινή πολιτισμική κληρονομιά προσεγγίζεται και προστατεύεται ακόμα και σήμερα. Έμφαση δίνεται στο υλικό και στην αισθητική και ιστορική του αξία, ενώ αγνοείται σε μεγάλο βαθμό η λειτουργική χρήση-συνέχεια σε πολλά παραδείγματα χώρων και η σύνδεση της κοινωνίας με τους χώρους τους¹⁴. Επιπλέον, οι εκκλησιαστικές και μοναστικές αρχές δεν έχουν επίσημη συμμετοχή στη διαχείριση των λατρευτικών τους χώρων και αντικειμένων¹⁵. Επομένως, η βυζαντινή πολιτισμική κληρονομιά δεν αντιμετωπίζεται ως ιδιαίτερη κατηγορία πολιτισμικής κληρονομιάς, υπό ένα ιδιαίτερο καθεστώς διαχείρισης, αλλά είναι ενταγμένη σε ένα υπάρχον σύστημα διαχείρισης, το οποίο βασίζεται σε δυτικοευρωπαϊκές «κλασικιστικές» αντιλήψεις¹⁶.

Η παραπάνω ανάλυση του θεωρητικού πλαισίου της διαχείρισης της μοναστικής βυζαντινής πολιτισμικής κληρονομιάς στην Ελλάδα καταδεικνύει τα σημαντικότερα εμπόδια στη σχέση αρχαιολογικής προστασίας και μοναστικής χρήσης: Πρώτον, ο ίδιος χώρος ανήκει, από πλευράς ιδιοκτησίας και διαχείρισης, σε δύο διαφορετικούς φορείς: ως αρχαιολογικός χώρος ανήκει στο ελληνικό κράτος, ενώ ως μοναστικός χώρος ανήκει στην εν λόγω μοναστική κοινότητα. Δεύτερον, η ασυνέχεια ανάμεσα στα μνημεία, που θεωρείται ότι ανήκουν στο παρελθόν, και στους ανθρώπους του παρόντος έρχεται σε σύγκρουση με τη λειτουργική συνέχεια των μοναστικών χώρων. Περαιτέρω πρακτικά εμπόδια στη σχέση αρχαιολογικής προστασίας και μο-

12. N. Zias, «Archaeological heritage: The Greek experience», σε Institute of Hellenic Constitutional History and Constitutional Law, *Archaeological heritage: Current Trends in its legal protection* (International Conference, Athens 26-27 November 1992), Αθήνα 1995, σ. 84-86. N. Ζιάς, «Η προστασία των Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων», *Αρχαιολογία* 46 (1993), σ. 17-18.

13. Ελληνική Κυβέρνηση, Νόμος 3028/2002 «για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς», ΦΕΚ 153/Α/28-6-2002, άρθρο 6.

14. N. Zias, *Archaeological heritage*, σ. 83-84.

15. N. Zias, *Archaeological heritage*, σ. 83-84.

16. Ελληνική Κυβέρνηση, Νόμος 3028/2002 «για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς», ΦΕΚ 153/Α/28-6-2002. Ελληνική Κυβέρνηση, Νόμος 5351/1932 «περί αρχαιοτήτων», ΦΕΚ 275/Α/24-8-1932, άρθρο 2.

ναστικής χρήσης σχετίζονται, ανάλογα με την περίπτωση, με τη δύναμη (πνευματική, κοινωνική, οικονομική και πολιτική) των μοναστικών κοινοτήτων και τις προσωπικές σχέσεις ανάμεσα στους αρχαιολόγους και στις μοναστικές κοινότητες.

Είναι πολυάριθμα τα παραδείγματα μονών, όπου η σύγκρουση μοναστικής χρήσης και αρχαιολογικής προστασίας είναι ισχυρή. Ένα από τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα στην Ελλάδα είναι τα Μετέωρα (χώρος εγγεγραμμένος στη Λίστα Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO), με την ανέγερση αυθαίρετων κτιρίων από τους μοναχούς¹⁷.

Μυστράς: περιγραφή, ιστορία, σημερινή κατάσταση

Περιγραφή: Ο Μυστράς, κοντά στην πόλη της Σπάρτης και δίπλα στο ομώνυμο χωριό, ήταν μια από τις σημαντικότερες βυζαντινές καστροπολιτείες (εικόνα 1).

Εικόνα 1: Άποψη του αρχαιολογικού χώρου του Μυστρά. Στο αριστερό τμήμα της εικόνας διακρίνεται η Μονή Παντάνασσας [ημερομηνία φωτογραφίας: 26 Μαΐου 2010].

17. I. Poullos, *Living sites: The Past in the Present – The monastic site of Meteora, Greece: Towards a new approach to conservation* (Μη δημοσιευμένη Διδακτορική Διατριβή, University College London), 2008.

Η ιστορία του Μυστρά συνδέεται άρρηκτα με τους τελευταίους αιώνες και την πτώση της Βυζαντινής αυτοκρατορίας¹⁸. Ο Μυστράς ήταν αρχικά κάστρο, το οποίο κτίστηκε από τον Φράγκο πρίγκηπα Γουλιέλμο Βιλλεαρδουίνο το 1249, μετά την πρώτη άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους της Δ΄ Σταυροφορίας και την παραχώρηση της Πελοποννήσου στην οικογένεια των Βιλλεαρδουίνων. Το 1262 οι Φράγκοι παρέδωσαν το κάστρο στους Βυζαντινούς. Τότε άρχισε η μετοίκηση κατοίκων από τη Λακεδαιμονία στο Μυστρά (κυρίως για λόγους ασφάλειας), με αποτέλεσμα την ανάπτυξη οικισμού μέσα στο κάστρο. Η περίοδος 1349-1448, περίοδος γενικότερης παρακμής και συρρίκνωσης της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, σηματοδοτεί την ακμή του Δεσποτάτου του Μυστρά, υπό την εξουσία αρχικά της δυναστείας των Καντακουζηνών και στη συνέχεια της δυναστείας των Παλαιολόγων. Το 1448 ο δεσπότης Κωνσταντίνος Παλαιολόγος μετέβη από το Μυστρά στην Κωνσταντινούπολη για την τελική μάχη της αυτοκρατορίας εναντίον των Οθωμανών. Το 1460 ο Μυστράς, ακολουθώντας τη γενικότερη τύχη της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, παραδόθηκε στους Οθωμανούς. Την περίοδο 1460-1540 ο Μυστράς, ως πρωτεύουσα του οθωμανικού σαντζακιού της Πελοποννήσου, γνώρισε σημαντική ακμή. Το 1770, ως συνέπεια της συμμετοχής του χριστιανικού πληθυσμού στο επαναστατικό κίνημα των Ορλωφικών, ο Μυστράς καταστράφηκε από στρατιωτικό σώμα Αλβανών μισθοφόρων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, με αποτέλεσμα να αρχίσει η οριστική παρακμή του οικισμού. Κατά τη διάρκεια της ελληνικής επανάστασης, ο Μυστράς καταστράφηκε από τον Ιμπραήμ, με συνέπεια την περαιτέρω συρρίκνωση του οικισμού.

Με την ελληνική ανεξαρτησία, ο οικισμός πέρασε στην ελληνική κυριαρχία. Η απόφαση του Όθωνα το 1837 να ιδρύσει τη σημερινή πόλη της Σπάρτης (εφαρμόζοντας ένα νέο μοντέλο ανάπτυξης για μια σύγχρονη πόλη, δεδομένων των πολύ περιορισμένων δυνατοτήτων οικιστικής επέκτασης του Μυστρά και δεδομένης της απουσίας των λόγων ασφάλειας που είχαν οδηγήσει στην αρχική κατοίκηση του χώρου) και η μετεγκατάσταση των αρχών και του μεγαλύτερου μέρους των κατοίκων του Μυστρά στη νέα πόλη επέφεραν τη μετατροπή του σε μικρό χωριό. Παράλληλα με τη φθίνουσα πορεία της κατοίκησης του οικισμού, η παρουσία του διάσημου αρχαιολόγου G. Millet και

18. Βλέπε G. Millet, *Monuments byzantins de Mistra*, Paris 1910. Μ. Χατζηδάκης, *Μυστράς*, Αθήνα 1956. Σ. Σίμος, «Η Ιστορία του Βυζαντινού Οικισμού του Μυστρά», σε Σ. Σίμος (εκδ.), *Τα Μνημεία του Μυστρά: Το έργο της Επιτροπής Αναστήλωσης Μνημείων Μυστρά*, Αθήνα 2009, σ. 11-22.

του «επιτελείου» του στο Μυστρά και η συνεργασία του με σημαίνοντες Έλληνες συναδέλφους του σηματοδότησαν τη γένεση του ενδιαφέροντος για την αρχαιολογική προστασία αλλά και για την τουριστική χρήση του χώρου. Η κήρυξη της βυζαντινής «νεκρόπολης» ως αρχαιολογικού χώρου το 1921, σε συνδυασμό με την απαλλοτρίωση του χώρου, την απομάκρυνση των (ούτως ή άλλως ελάχιστων) εναπομεινάντων κατοίκων του και την οριοθέτηση και περικύλιση του χώρου το 1957, σήμαναν το οριστικό τέλος του οικισμού και τη μετατροπή του σε επισκέψιμο αρχαιολογικό χώρο, αρχικά εθνικής σημασίας και στη συνέχεια, μέσω της εγγραφής του στη Λίστα Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO το 1989¹⁹, και διεθνούς σημασίας. Η καθιέρωση του Μυστρά ως αρχαιολογικού χώρου επέφερε και την περαιτέρω τουριστική ανάπτυξή του, πάντοτε εντός των κανόνων της αρχαιολογικής προστασίας και υπό την ευθύνη της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας.

Ο Μυστράς είναι σήμερα ερειπωμένος και λειτουργεί ως επισκέψιμος αρχαιολογικός χώρος υπό την ιδιοκτησία του ελληνικού κράτους, υπό την ευθύνη της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και με τη συμμετοχή της ειδικής «Επιτροπής Αναστήλωσης Μνημείων Μυστρά» (ιδρυμένης από το Υπουργείο Πολιτισμού)²⁰ και υπό την εποπτεία της UNESCO. Παράλληλα με την αρχαιολογική και τουριστική του χρήση, ο χώρος λειτουργείται σε πολύ συγκεκριμένες περιστάσεις, κυρίως κατά τον εορτασμό των σημαντικότερων ναών του, ενώ συγχρόνως φιλοξενεί τα «Παλαιολόγια» (ετήσιο εορτασμό προς τιμή του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, με επίκεντρο την 29η Μαΐου)²¹ καθώς και επιλεκτικές υψηλού επιπέδου εκδηλώσεις καλλιτεχνικού ενδιαφέροντος, κυρίως μουσικές παραστάσεις²².

Μονή Παντάνασσας του Μυστρά: περιγραφή, ιστορία, σημερινή κατάσταση

Μέσα στον αρχαιολογικό χώρο του Μυστρά, και μάλιστα σε κεντρικό σημείο του, ακμάζει η γυναικεία Ιερά Μονή Παντάνασσας. Η Μονή στεγάζεται στα αρχικά κτίρια του μοναστηριακού συμπλέγματος

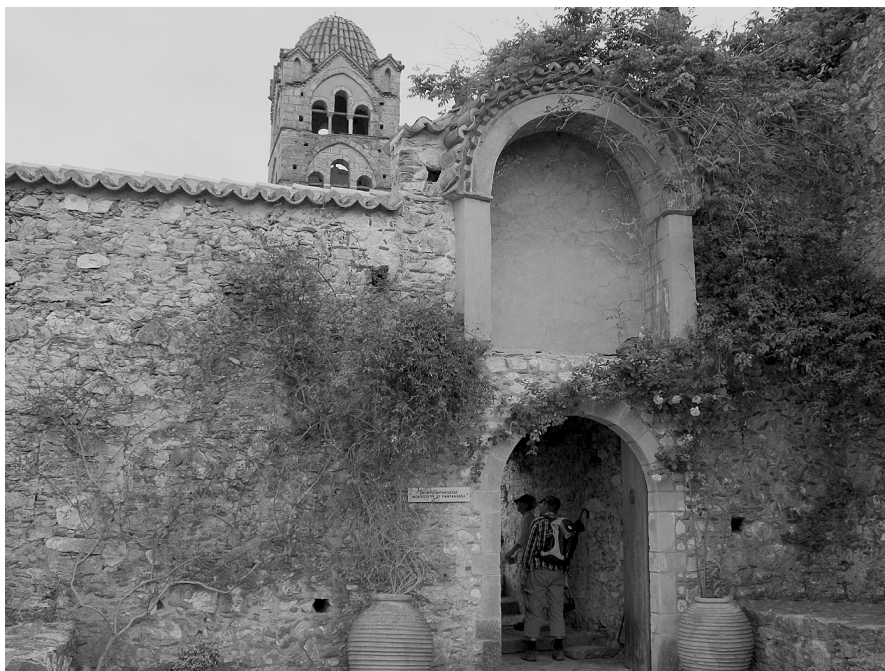
19. UNESCO, *Report of the World Heritage Committee: Thirteenth Session*. Paris 11-15 December 1989.

20. Βλέπε Σ. Σίμος, «Οι Αναστηλωτικές Εργασίες στον Μυστρά», σε Σ. Σίμος (εκδ.), *Τα Μνημεία του Μυστρά*, (όπως σημ. 18) Αθήνα 2009, σ. 23-44.

21. Ι. Πούλιος, Περὶ «αυθεντικότητας»: προστασία μνημείων, στέγη και μνημόσυνο Παλαιολόγου στο Μυστρά, *Μνημείο και Περιβάλλον* (υπό εκτύπωση).

22. Προσωπικό σχόλιο Αιμιλίας Μπακούρου (πρώην διευθύντριας της 5ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, μέλους της «Επιτροπής Αναστήλωσης Μνημείων Μυστρά»).

τος. Ο χώρος της Μονής βρίσκεται ακριβώς δίπλα στο ναό της Παντάνασσας. Η κύρια είσοδος είναι από το εσωτερικό μονοπάτι του αρχαιολογικού χώρου [αυτό που οδηγεί από την κάτω, την κεντρική πύλη του αρχαιολογικού χώρου προς το ναό της Παντάνασσας], ενώ δύο ακόμα εισοδοί συνδέουν το χώρο απευθείας με το ναό της Παντάνασσας (εικόνες 2 και 3). Ο χώρος της Μονής αναπτύσσεται γύρω από μια κεντρική εσωτερική αυλή-διάδρομο και περιλαμβάνει στη μια πλευρά της αυλής τα κελιά, την τραπεζαρία, το αρχονταρίκι και ένα μικρό χώρο έκθεσης και πώλησης μικροαντικειμένων για τους προσκυνητές και, στην άλλη πλευρά, το παρεκκλήσιο (εικόνα 3).

Εικόνα 2: Η κύρια είσοδος της Μονής Παντάνασσας. Στο επάνω τμήμα της εικόνας διακρίνεται ο ναός της Παντάνασσας [ημερομηνία φωτογραφίας: 26 Μαΐου 2010].

Εικόνα 3: Η εσωτερική αυλή-διάδρομος της Μονής Παντάνασσας. Στην αριστερή πλευρά της αυλής βρίσκονται τα κελιά, η τραπεζαρία, το αρχονταρίκι και ένας μικρός χώρος έκθεσης και πώλησης μικροαντικειμένων για τους προσκυνητές. Στη δεξιά πλευρά και στο βάθος της αυλής διακρίνονται οι δύο είσοδοι που συνδέουν το χώρο της Μονής απευθείας με το ναό της Παντάνασσας, ο οποίος διακρίνεται στο επάνω δεξιά τμήμα της εικόνας [ημερομηνία φωτογραφίας: 26 Μαΐου 2010].

Η Μονή Παντάνασσας λειτουργούσε αρχικά ως μετόχι της Μητρόπολης του Μυστρά (του Αγίου Δημητρίου), ως αναπόσπαστο και ενεργό τμήμα του βυζαντινού οικισμού. Ο χώρος της Μονής αναπτυσσόταν γύρω από το ναό της Παντάνασσας (τμήμα του οποίου σώζεται ακόμα και σήμερα: βλέπε παραπάνω). Το 1770, με την καταστροφή του Μυστρά κατά τη λήξη του επαναστατικού κινήματος των Ορλωφικών, η Μονή διαλύθηκε οριστικά. Το 1850, η μοναχή Ευφημία, μέλος της τοπικής κοινωνίας της Σπάρτης, εγκαταστάθηκε στο χώρο (σύμφωνα με την προφορική παράδοση, μετά από κάποιο όραμα που είδε²³), εγκαινιάζοντας μια νέα μοναστική κοινότητα. Από το 1888 και εξής η νέα μοναστική κοινότητα αναπτύχθηκε, υπό την πνευματική

23. Προσωπικό σχόλιο μοναχής Αγνής.

καθοδήγηση των ηγουμένων Παϊσίας, Καλλινίκης, Πελαγίας και Αβερκίας, και λειτουργεί σύμφωνα με την παράδοση του Παλαιού Ημερολογίου. Τα μέλη της μοναστικής κοινότητας στην πλειονότητά τους προέρχονται από την τοπική κοινωνία, με συνέπεια τις ιδιαίτερα στενές σχέσεις της κοινότητας με την τοπική κοινωνία. Επίσης, σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας της η μοναστική κοινότητα είχε ενεργό συμβολή στη φύλαξη και συντήρηση του χώρου, με πρακτικές αλλά σημαντικές γνώσεις στα θέματα αυτά και σε στενή συνεργασία με την Αρχαιολογική Υπηρεσία. Ενδεικτικά παραδείγματα της συμβολής της μοναστικής κοινότητας στην προστασία του χώρου είναι τα εξής: Στα τέλη του 19ου αιώνα και τις αρχές του 20ου αιώνα οι μοναχές δεν επέτρεπαν στους εναπομείναντες κατοίκους του οικισμού να παίρνουν αρχιτεκτονικά μέλη που κείτονταν διάσπαρτα στο χώρο για το κτίσιμο των σπιτιών τους, αλλά τα περισυνέλεξαν και τα φύλασσαν οι ίδιες²⁴, ενώ έσωσαν και το μαρμάρινο τέμπλο της Μητρόπολης του Μυστρά (του Αγίου Δημητρίου). Στις αρχές του εικοστού αιώνα βοήθησαν, υπό την καθοδήγηση του τοπικού μητροπολίτη Θεόκλητου Μηνόπουλου, στην ίδρυση μικρού μουσείου με στόχο τη μόνιμη και πιο οργανωμένη φύλαξη των αρχιτεκτονικών μελών που είχαν περισυλλεγεί από το χώρο²⁵. Πριν από τις εργασίες του Α. Ορλάνδου, είχε ήδη κατασκευαστεί η στέγαση του Αγίου Νικολάου με πρωτοβουλία των μοναχών Παϊσίας και Ευσεβείας Γιατράκου²⁶. Η μοναστική κοινότητα παρείχε και φιλοξενία και στήριξη στους αρχαιολόγους που υπηρέτησαν το χώρο (ενδεικτικά παραδείγματα: Α. Ορλάνδο, Ε. Στίκα, Ν. Δρανδάκη και Φ. Κόντογλου), με τους οποίους και αντάλλασσαν απόψεις και εμπειρίες για θέματα προστασίας του χώρου²⁷. Για κάποια περίοδο, μάλιστα, το κράτος χρησιμοποίησε επισήμως μέλη της μοναστικής κοινότητας για τη φύλαξη του χώρου²⁸. Η μοναστική κοινότητα διατηρούσε πάντοτε πολύ καλές σχέσεις και με τους επισκέπτες-τουρίστες του χώρου, δίνοντας όμως σαφή προτεραιότητα στην άσκηση της μοναστικής ζωής και λατρείας²⁹.

Σήμερα η παρουσία μιας ζώσας μοναστικής κοινότητας μέσα σε μια «νεκρόπολη» δημιουργεί σημαντικές ιδιαιτερότητες και δυσκο-

24. Α. Μπακούρου, «Πρόλογος», σε Υπουργείο Πολιτισμού, *Η Πολιτεία του Μυστρά* (Ωρες Βυζαντίου: Έργα και Ημέρες στο Βυζάντιο, Αθήνα – Θεσσαλονίκη – Μυστράς 2001), Αθήνα 2001, σ. 18.

25. Σ. Σίνος, «Οι Αναστηλωτικές Εργασίες στον Μυστρά» (όπως σημ. 20), σ. 23.

26. Σ. Σίνος, «Οι Αναστηλωτικές Εργασίες στον Μυστρά» (όπως σημ. 20), σ. 25.

27. Σ. Σίνος, «Οι Αναστηλωτικές Εργασίες στον Μυστρά» (όπως σημ. 20), σ. 26.

28. Προσωπικό σχόλιο μοναχής Αγνής.

29. Προσωπικό σχόλιο μοναχής Αγνής.

λίες ως προς τη λειτουργία και διαχείριση του χώρου. Οι αρχαιολόγοι, από τη μια πλευρά, διατηρούν την ευθύνη και θέτουν αυτοί τους κανόνες λειτουργίας του αρχαιολογικού χώρου, εκ των πραγμάτων όμως λαμβάνουν υπόψη τους και τις απόψεις της μοναστικής κοινότητας. Η μοναστική κοινότητα, από την άλλη, δεν έχει νομικά κατοχυρωμένη ιδιοκτησία πάνω στα κτίρια, τα οποία χρησιμοποιεί, και γενικότερα αποδέχεται τους κανόνες λειτουργίας του αρχαιολογικού χώρου. Στο πλαίσιο αυτό, η μοναστική κοινότητα υφίσταται ισχυρούς περιορισμούς στην καθημερινή της ζωή, όπως για παράδειγμα: απαγόρευση οποιασδήποτε μορφής επέκτασης του υπάρχοντος χώρου, αυστηρούς περιορισμούς μεταβολής αλλά και χρήσης του υπάρχοντος χώρου, περιορισμό του δυναμικού της μονής χωρίς δυνατότητα αύξησής του (δηλαδή όχι περισσότερες από περίπου έξι μοναχές), προσαρμογή στο ωράριο επίσκεψης του αρχαιολογικού χώρου (αυτό συνεπάγεται την τέλεση των λατρευτικών ακολουθιών πριν από το άνοιγμα και μετά το κλείσιμο του αρχαιολογικού χώρου), πολύ περιορισμένη χρήση του παρεκκλησίου κατά τις ώρες επίσκεψης του χώρου (λόγω της όχλησης από την κυκλοφορία των επισκεπτών-τουριστών στην κεντρική αυλή-διάδρομο), υποχρεωτική συνύπαρξη με τους επισκέπτες-τουρίστες του αρχαιολογικού χώρου και αδυναμία φιλοξενίας των προσκυνητών της Μονής³⁰.

Οι ιδιαιτερότητες αυτές περιπλέκονται περαιτέρω λόγω της συμμετοχής και άλλων ομάδων ανθρώπων στη λειτουργία και διαχείριση του χώρου. Για παράδειγμα, εκκλησιαστικοί παράγοντες της ευρύτερης περιοχής δείχνουν να προσπαθούν να εκμεταλλευτούν κατά μίαν έννοια την παρουσία της μοναστικής κοινότητας της Παντάνασσας, προκειμένου να εγείρουν δικαιώματα επέκτασης και ενίσχυσης της θρησκευτικής χρήσης του χώρου σε βάρος της αρχαιολογικής προστασίας, ενώ μέλη της τοπικής κοινωνίας οραματίζονται τη λειτουργία σύγχρονου πολιτιστικού κέντρου εντός του αρχαιολογικού χώρου³¹.

Παρά τις ιδιαιτερότητες αυτές, η συνύπαρξη αρχαιολόγων και μοναστικής κοινότητας στον ίδιο χώρο είναι αρμονική, με θετικά αποτε-

30. Προσωπικά σχόλια μοναχής Αγνής (μέλους μοναστικής κοινότητας Μονής Παντάνασσας), Νίκου Ζία (μέλους «Επιτροπής Αναστήλωσης Μνημείων Μυστρά»), Αιμιλίας Μπακούρου (πρώην διευθύντριας της 5ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, μέλους της «Επιτροπής Αναστήλωσης Μνημείων Μυστρά») και Ευαγγελίας Πάντου (αρχαιολόγου της 5ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων).

31. Οι απόψεις αυτές μου μεταφέρθηκαν μέσα από προσωπικά σχόλια των Νίκου Γεωργιάδη (μέλος «Πνευματικής Εστίας Σπάρτης»), Ευαγγελίας Πάντου, Αιμιλίας Μπακούρου και Νίκου Ζία.

λέσματα για τη λειτουργία και διαχείριση του χώρου. Οι αρχαιολόγοι συχνά ζητούν τη γνώμη αλλά και τη βοήθεια των μοναχών κυρίως σε πρακτικά ζητήματα λειτουργίας του χώρου, ενώ και οι ίδιοι βοηθούν με κάθε τρόπο τη μοναστική κοινότητα στη διευθέτηση θεμάτων της καθημερινής της ζωής. Η μοναστική κοινότητα μεριμνά για το χώρο και τις ανάγκες των αρχαιολόγων και των επισκεπτών/τουριστών σε καθημερινή βάση, ενώ συγχρόνως βοηθάει σημαντικά στην προετοιμασία των ναών για την τέλεση των περιστασιακών Θείων Λειτουργιών και του εορτασμού των «Παλαιολογείων»³².

Επομένως, ο αρχαιολογικός χώρος βρίσκεται υπό την ιδιοκτησία, τη διοίκηση και την ευθύνη των αρχαιολόγων και συγχρόνως «φιλοξενεί» τη μοναστική κοινότητα. Η μοναστική κοινότητα έχει αποδεχθεί το καθεστώς της «φιλοξενίας» της, έχει αγαπήσει το χώρο και τους υπευθύνους του και συμβάλλει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο στην καθημερινή λειτουργία και διαχείρισή του.

Προς ένα νέο μοντέλο διαχείρισης της Μονής Παντάνασσας του Μυστρά

Η μελέτη της λειτουργίας του χώρου του Μυστρά μέσα στην ιστορία οδηγεί στα εξής συμπεράσματα: Ο Μυστράς ήταν αρχικά κάστρο, στο οποίο στη συνέχεια αναπτύχθηκε οικισμός. Ο οικισμός, λόγω της διαρκούς φθίνουσας πορείας της κατοίκησής του και λόγω της ανάπτυξης και της νομικής κατοχύρωσης του ενδιαφέροντος για την προστασία του χώρου, μετατράπηκε σε αρχαιολογικό χώρο. Ο αρχαιολογικός χώρος λειτούργησε από την αρχή και ως επισκέψιμος-τουριστικός χώρος, πάντοτε όμως με σεβασμό στις ανάγκες και τους κανόνες της αρχαιολογικής προστασίας του χώρου.

Η Μονή Παντάνασσας δημιουργήθηκε και συνεχίζει ακόμα και σήμερα να λειτουργεί και να εξελίσσεται περαιτέρω στη βάση της συνέχειας της αρχικής (μοναστικής) σύνδεσης της μοναστικής κοινότητας με το χώρο, χάρη στις σαφείς επιλογές και τις επίπονες προσπάθειες της μοναστικής κοινότητας στο πέρασμα του χρόνου. Η συνέχεια της μοναστικής σύνδεσης μπορεί να προσδιοριστεί με βάση τα εξής κριτήρια:

- α) συνέχεια της μοναστικής λειτουργίας του χώρου
- β) συνέχεια της διαμόρφωσης του εσωτερικού και εξωτερικού χώρου, στη βάση της μοναστικής λειτουργίας
- γ) συνέχεια των (παραδοσιακών) αρχών και πρακτικών διαχείρισης/φροντίδας του χώρου από τη μοναστική κοινότητα

32. Προσωπικό σχόλιο μοναχής Αγνής.

δ) συνέχεια της φυσικής παρουσίας της μοναστικής κοινότητας της Παντάνασσας εντός του χώρου

Επομένως, στόχος της διαχείρισης της Μονής σήμερα θα πρέπει να είναι η διαφύλαξη της συνέχειας της αρχικής (μοναστικής) σύνδεσης της μοναστικής κοινότητας με το χώρο. Στο πλαίσιο αυτό, η μοναστική κοινότητα νοείται και αντιμετωπίζεται ως αναπόσπαστο μέρος της πολιτισμικής κληρονομιάς και της αναγνωρίζεται η κύρια ευθύνη για τη λειτουργία και τη διαχείριση του μοναστικού χώρου – αποτελεί, δηλαδή, την «κεντρική κοινότητα» (*core community*) της κληρονομιάς. Με τον τρόπο αυτό, η μοναστική κοινότητα διαφοροποιείται σαφώς από τις υπόλοιπες κοινωνικές ομάδες που συμμετέχουν στη λειτουργία και διαχείριση του χώρου (για παράδειγμα, την τοπική κοινωνία, την τοπική αυτοδιοίκηση, τις τοπικές εκκλησιαστικές αρχές και τους επισκέπτες-τουρίστες), οι οποίες αποτελούν την «ευρύτερη κοινωνία» (*broader community*). Με βάση τα δεδομένα αυτά, για τη διαχείριση της Μονής Παντάνασσας του Μυστρά προτείνεται το μοντέλο «ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς» (*living heritage approach*)³³.

Συγχρόνως, όμως, η αρχική (μοναστική) σύνδεση της μοναστικής κοινότητας με το χώρο, ως αναπόσπαστο τμήμα του «ζώντος» οικισμού του Μυστρά, διεκόπη, ενώ συγχρόνως αναπτύχθηκε το ενδιαφέρον για την αρχαιολογική προστασία του συνολικού χώρου του Μυστρά, συμπεριλαμβανομένου και του χώρου της Μονής. Η νέα μοναστική κοινότητα και παράδοση αναπτύχθηκε αποκομμένη από την (ούτως ή άλλως φθίνουσα) πορεία του οικισμού, κυρίως ως τμήμα ενός προστατευόμενου και νομικά θεσμοθετημένου αρχαιολογικού χώρου, με σεβασμό στις ανάγκες και τους κανόνες της αρχαιολογικής προστασίας του χώρου. Το αποτέλεσμα ήταν η κατίσχυση του ενδιαφέροντος για την αρχαιολογική προστασία του χώρου έναντι της μο-

33. Αναλυτικά για το μοντέλο «ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς», βλέπε Ι. Πούλιος, «Εισαγωγή στη Διαχείριση της Πολιτισμικής Κληρονομιάς: Ορολογία, Έννοια και Μοντέλα Διαχείρισης», *Αρχαιογνωσία* (υπό εκτύπωση). Ι. Poullos, «Moving beyond a 'Values-based Approach' to Heritage Conservation», *Conservation and Management of Archaeological Sites*, 12, τεύχος 2 (2010), σ. 170-185. Ι Poullos, «Conserving living religious heritage: maintaining continuity and embracing change - the Hindu Temples of Tanjore, Srirangam and Tirupati in India», *South Asian Arts*, October 2010. [www.southasianarts.com- ημερομηνία πρόσβασης 22-10-2010]. G. Wijesuriya, «The past is in the present: Perspectives in caring for Buddhist heritage sites in Sri Lanka», σε H. Stovel, N. Stanley-Price και R. Killick (εκδ.), *Conservation of Living Religious Heritage: Papers from the ICCROM 2003 Forum on Living Religious Heritage: conserving the sacred*, Ρώμη 2005, σ. 31-43. G. Wijesuriya, «Conserving the Sacred Temple of the Tooth Relic (a World Heritage Site) in Sri Lanka», *Public Archaeology*, 1/2 (2000), σ. 99-108.

ναστικής χρήσης της Μονής. Στη βάση αυτή, τίθενται οι ακόλουθοι περιορισμοί στη συνέχιση της δημιουργίας και περαιτέρω εξέλιξης της αρχικής αυτής μοναστικής σύνδεσης:

α) συνέχιση της μοναστικής λειτουργίας της Μονής, αλλά συμφώνως προς το πλαίσιο λειτουργίας του αρχαιολογικού χώρου

β) συνέχιση της διαμόρφωσης του εσωτερικού και εξωτερικού χώρου στη βάση της μοναστικής λειτουργίας, αλλά εντός του πλαισίου της αρχαιολογικής προστασίας. Αποδεκτές μπορούν να γίνουν κάποιες αλλαγές και παρεμβάσεις στο αρχικό υλικό, στη βάση της μοναστικής λειτουργίας της κληρονομιάς, αλλά προτεραιότητα δίνεται στη διατήρηση του αρχικού υλικού.

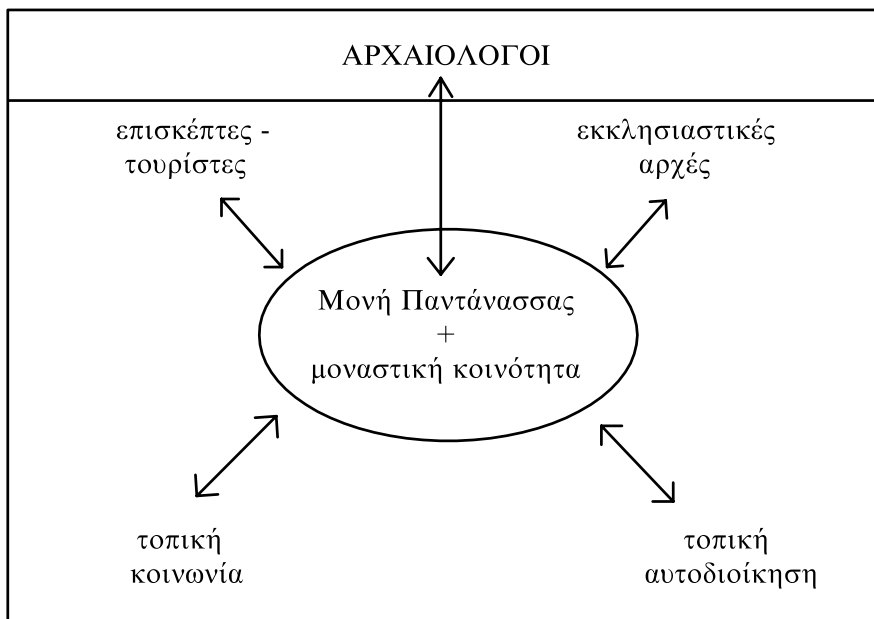
γ) συνέχιση των (παραδοσιακών) αρχών και πρακτικών διαχείρισης/φροντίδας του χώρου από τη μοναστική κοινότητα, οι οποίες όμως εντάσσονται στο πλαίσιο των σύγχρονων, επιστημονικών αρχών και πρακτικών διαχείρισης των αρχαιολόγων και λειτουργούν συμπληρωματικά προς αυτές

δ) συνέχιση της φυσικής παρουσίας της μοναστικής κοινότητας εντός του χώρου, με τρόπο όμως που να εναρμονίζεται με την παρουσία των αρχαιολόγων στο χώρο.

Επομένως, στόχος της διαχείρισης του συνολικού χώρου, συμπεριλαμβανομένης και της Μονής, πρέπει να είναι η διατήρηση του υλικού καθώς και των αξιών, τις οποίες διαφορετικές κοινωνικές ομάδες προσδίδουν στην πολιτισμική κληρονομιά. Η επίβλεψη και ο έλεγχος της διαδικασίας της διαχείρισης του συνολικού χώρου είναι στα χέρια των αρχαιολόγων. Με βάση τα δεδομένα αυτά, για τη διαχείριση της Μονής Παντάνασσας του Μυστρά προτείνεται το «αξιοκεντρικό» μοντέλο (*values-based approach*)³⁴.

Με τον τρόπο αυτό, για τη διαχείριση της Μονής Παντάνασσας του Μυστρά προτείνεται ένας συνδυασμός του μοντέλου «ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς» και του «αξιοκεντρικού» μοντέλου (εικόνα 4).

34. Αναλυτικά για το «αξιοκεντρικό» μοντέλο διαχείρισης, βλέπε Ι. Πούλιος, «Εισαγωγή στη Διαχείριση της Πολιτισμικής Κληρονομιάς: Ορολογία, Έννοια και Μοντέλα Διαχείρισης», *Αρχαιογνωσία* (υπό εκτύπωση). Ι. Poullos, «Moving beyond a 'Values-based Approach' to Heritage Conservation», *Conservation and Management of Archaeological Sites*, 12, τεύχος 2 (2010), σ. 170-185. J. M. Teutonico και G. Palumbo (εκδ.), *Management Planning for Archaeological Sites* (An International Workshop organized by the Getty Conservation Institute and Loyola Marymount University, May 2000, Corinth, Greece), Λος Άντζελες 2002, σ. 98-112. E. Avrami, R. Mason και M. de la Torre (εκδ.), *Values and Heritage Conservation: Research Report*, Λος Άντζελες 2000. M. de la Torre (εκδ.), *Assessing the Values of Cultural Heritage: Research Report*. Los Angeles 2002. M. de la Torre, M. MacLean, R. Mason και D. Myers (εκδ.), *Heritage Values in Site Management: Four Case Studies*, Λος Άντζελες 2005.

Εικόνα 4: Το μοντέλο που προτείνεται για τη διαχείριση της Μονής Παντάνασσας αποτελεί συνδυασμό του μοντέλου «ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς» και του «αξιοκεντρικού» μοντέλου. Η μοναστική κοινότητα νοείται και αντιμετωπίζεται ως αναπόσπαστο μέρος της Μονής και είναι υπεύθυνη για τα θέματα της (μοναστικής) λειτουργίας της Μονής – αποτελεί την «κεντρική κοινότητα». Οι υπόλοιπες κοινωνικές ομάδες που συμμετέχουν στη λειτουργία της Μονής (στην εικόνα αναφέρονται κάποια ενδεικτικά παραδείγματα ομάδων) αποτελούν την «ευρύτερη κοινωνία». Οι αρχαιολόγοι έχουν την επίβλεψη και τον έλεγχο της συνολικής διαδικασίας της διαχείρισης του αρχαιολογικού χώρου, συμπεριλαμβανομένου και του χώρου της Μονής.

Συμπέρασμα: Προς ένα νέο μοντέλο διαχείρισης της μοναστικής βυζαντινής πολιτισμικής κληρονομιάς στην Ελλάδα

Οι σημαντικότερες προκλήσεις στη διαχείριση της μοναστικής βυζαντινής πολιτισμικής κληρονομιάς στην Ελλάδα είναι οι εξής: Πρώτον, ο ίδιος χώρος ανήκει, από πλευράς ιδιοκτησίας και διαχείρισης, σε δύο διαφορετικούς φορείς: ως αρχαιολογικός χώρος ανήκει στο ελληνικό κράτος, ενώ ως μοναστικός χώρος ανήκει στην εν λόγω μοναστική κοινότητα. Δεύτερον, η ασυνέχεια ανάμεσα στα μνημεία, που θεωρείται ότι ανήκουν στο παρελθόν, και στους ανθρώπους του παρόντος έρχεται σε σύγκρουση με τη λειτουργική συνέχεια των μοναστικών χώρων.

Για την αντιμετώπιση των προκλήσεων αυτών προτείνονται δύο

διαφορετικά μοντέλα διαχείρισης: Για τη διαχείριση του χώρου ως αρχαιολογικού (στην ιδιοκτησία του ελληνικού κράτους), στο πλαίσιο της ασυνέχειας ανάμεσα στα μνημεία του παρελθόντος και στους ανθρώπους του παρόντος, προτείνεται το «αξιοκεντρικό» μοντέλο (*values-based approach*). Για τη διαχείριση του χώρου ως μοναστικού (στην ιδιοκτησία της εν λόγω μοναστικής κοινότητας), στη βάση της λειτουργικής του συνέχειας, ταιριάζει καλύτερα το μοντέλο «ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς» (*living heritage approach*).

Η επιλογή του «αξιοκεντρικού» μοντέλου ή του μοντέλου «ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς» εξαρτάται από την εξέλιξη της σχέσης της μοναστικής χρήσης και της αρχαιολογικής προστασίας μέσα στην ιστορία του χώρου. Πιο συγκεκριμένα, προτείνεται η συνδυαστική μελέτη της εξέλιξης της σύνδεσης της εν λόγω μοναστικής κοινότητας με το χώρο (για παράδειγμα, διακοπή ή μη της αρχικής μοναστικής κοινότητας και παράδοσης) και της ανάπτυξης και εξέλιξης του ενδιαφέροντος για την αρχαιολογική προστασία του χώρου (για παράδειγμα, σχέση της αρχαιολογικής προστασίας και της τουριστικής χρήσης) μέσα στη ιστορία του χώρου.

Στις περιπτώσεις «ζωσών» μονών εντός αρχαιολογικών χώρων, ειδικότερα, όπως το παράδειγμα της Μονής Παντάνασσας του Μυστρά, προτείνεται ένας συνδυασμός των δύο αυτών μοντέλων.

Ευχαριστίες

Το υλικό για τη συγγραφή της παρούσας μελέτης προέρχεται κυρίως από επιτόπια έρευνα που διεξήχθη στην Αθήνα, τη Σπάρτη και το Μυστρά το Μάιο του 2010. Κατά τη διάρκεια της έρευνας αυτής είχα την ευκαιρία να έρθω σε επαφή με μέλη της «Επιτροπής Αναστήλωσης Μνημείων Μυστρά», της 5ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, της τοπικής κοινωνίας και της μοναστικής κοινότητας της Παντάνασσας. Ιδιαίτερες ευχαριστίες θα ήθελα να εκφράσω στους: Ν. Ζία, Α. Μπακούρου, Ε. Πάντου, Α. Ντουβή, Π. Περδικούλια, Κ. Διαμαντή, Ν. Γεωργιάδη, Δ. Πάσχο και μοναχή Αγνή.

Μια πρώτη μορφή της μελέτης αυτής παρουσιάστηκε στο ΛΑ΄ Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο (Θεσσαλονίκη, 28-10 Μαΐου 2010). Με την ευκαιρία της δημοσίευσης της μελέτης θα ήθελα να ευχαριστήσω τους διοργανωτές του συνεδρίου για τη φιλοξενία, καθώς και τους συνέδρους για τις επισημάνσεις τους στο περιεχόμενο της παρουσίασης.

Οι απόψεις που διατυπώνονται στην παρούσα μελέτη ανήκουν στο συγγραφέα.

Ioannis Poullos

*Archaeological Protection and Monastic Use: the «Living»
Pantanassa Monastery within the «Necropolis» of Mystras*

Abstract

The study deals with the management of religious, monastic in particular, Byzantine cultural heritage. It concentrates on the relationship between archaeological protection and monastic use, taking the Pantanassa Monastery of Mystras as its case study. This relationship is by rule a complicated and even a conflicting one, with negative consequences on the operation and protection of heritage. The Pantanassa Monastery is an exception to the rule: despite the presence of the Monastery within a «necropolis», the coexistence and cooperation of archaeologists and the monastic community is harmonic.

The theoretical context of the management of Byzantine cultural heritage is, first, examined. The most important constraints in the relationship between archaeological protection and monastic use are identified. Emphasis is on the concept of «discontinuity» between the monuments, considered to belong to the past, and the people of the present. The peculiarities in the operation and management of the Pantanassa Monastery are then examined. Emphasis is on the concept of «continuity» of the monastic community's connection the site. The evolution of this connection over the course of time is studied. On the basis of this connection, a new management approach is suggested for the particular site.

This study connects heritage management and history. The aim is to provide a new theoretical approach to the relationship between archaeological protection and monastic use, on the basis of their relationship within history, and also provide a new management approach, suggesting a synthesis of a values-based approach and a living heritage approach, with potential application to other sites within and outside Greece that face similar issues in their operation and management.

ΛΕΥΚΗ